

UDK 316.344.23-058.34(497.5 Zagreb)“653“
94(497.5 Zagreb)“653“
Primljeno: 15. 7. 2011
Prihvaćeno: 15. 5. 2012.
Izvorni znanstveni rad

Siromasi kasnosrednjovjekovnoga Zagreba

Suzana Miljan
Odsjek za povijesne znanosti
Zavoda za povijesne i društvene znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Strossmayerov trg 2
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: smiljan@hazu.hr

U radu se raspravlja o problemu urbanih siromaha u kasnosrednjovjekovnome Zagrebu. Budući da su siromasi društvena skupina koja nije ostavila mnogo traga u izvorima, njihove je tragove, stoga, potrebno tražiti u različitim vrstama izvora vezanih uz gradsku sredinu. U radu je naglasak stavljen na terminologiju kojom se opisuju siromasi te se raspravlja o njihovoj integraciji ili marginalizaciji čime se nastoji dati zaokružena slika toga kompleksnog problema. Na kraju se upozorava i na potrebu daljnje istraživanja ove problematike primjenjujući modele koje su ustanovili Michel Mollat i Bronislav Geremek, a u Hrvatskoj ih primijenili Tomislav Raukar, Damir Karbić i Zoran Ladić u svojim istraživanjima.

Ključne riječi: Zagreb, srednji vijek, društvena povijest, marginalne skupine, siromaštvo

Uvodna razmatranja, izvori i literatura

Siromaštvo je društveni fenomen koji je bio sveprisutan i u srednjemu vijeku, ali sami siromasi nisu ostavili mnogo traga u izvorima. Siromasi nisu bili unificirana skupina nego izrazito heterogena zbog čega su osobe koje su suvremenici smatrali siromašnima mogle pripadati svakoj od temeljnih društvenih skupina. Tako imamo spomene o siromašnim građanima, siromašnim seljacima i siromašnim plemićima te siromašnim klericima. Budući da je ovisilo o percepciji, bilo je izrazito relativno. Siromasi su bili najviše vidljivi u gradskome društvu koje je u srednjemu vijeku bilo daleko od statičnoga zbog velike mase ljudi koje su dolazile u grad potaknute valovima kolonizacije i urbanizacijskim procesima.

Odnos prema siromaštvu i siromasima nije bio jednak tijekom cijeloga srednjeg vijeka. Od 12. stoljeća razlikuju se dvije kategorije siromaha – siromasi s Petrom (*pauperes cum Petro*), koji se odnose na kler u kojemu je siromaštvo bilo dobrovoljna osobina i siromasi s Lazarom (*pauperes cum Lazaro*), koji se odnose na sekularne i materijalne siromahe koji su objekt pomoći Crkve i ostalih kršćana.¹ Od druge polovice 14. stoljeća granica između idealiziranoga duhovnog i gorke stvarnosti materijalnoga siromaštva postaje jasna, a u stvarnosti su ljudi lagano mogli razlikovati stvarnu sirotinju koja zaslužuje milosrđe.² Milodari su imali funkciju – siromasi su molili za svoje dobročinitelje kako bi dobili oprost grijeha, što je bilo važno zbog zabrinutosti kasnosrednjovjekovnoga čovjeka za život poslije smrti.³

* * *

Siromasi spadaju u društvenu skupinu koja za sobom nije ostavila mnogo traga u izvorima pa je radi prikazivanja cjelovitije slike sporadične podatke o njima potrebno tražiti u različitim izvorima o srednjovjekovnome Zagrebu i njegovoj okolini. Naravno, kao i u drugim urbanim sredinama, općenito se problem siromaštva najbolje može pratiti za sâm grad jer su gradovi ostavili iza sebe najviše izvora. Podatke o zagrebačkim urbanim siromasima pronalazi se u zbirkama čije je sistematsko objavljivanje započeo Ivan Krstitelj Tkalčić u kasnome 19. stoljeću. Njegov rad nastavili su i drugi, a građa se i danas objavljuje. To podjednako vrijedi i za *Povijesne spomenike slobodnog kraljevskog grada Zagreba*,⁴ kao i za *Povijesne spomenike Zagrebačke biskupije*,⁵ a u njima nalazimo i spomene siromaha i institucija vezanih uz njih.

Problemom siromaštva bavio se samo manji broj hrvatskih povjesničara, ali literatura dostupna na stranim jezicima pruža dobar obrazac za proučavanje siromaha u kasnosrednjovjekovnome Zagrebu. Najvažnije djelo za istraživanje problematike siromaštva u srednjemu vijeku, zbog svoje sintetske prirode, tako je ono francuskoga povjesničara Michela Mollata pod naslovom *Les pauvres en Moyen Âge*.⁶ U sklopu promatranja marginalnih skupina siromaštvom se na sociološki način bavio Jacques Le Goff,⁷ a određenu sintezu Mollatova i Le Goffova pristupa

¹ Bronislav Geremek, *Poverty. A History*, Oxford: Blackwell Publishers, 1997., 24-25.

² Michel Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, New Haven: Yale University Press, 1986., 251-257.

³ Geremek, *Poverty*, 47; Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, 259.

⁴ Ivan Krstitelj Tkalčić i drugi, *Povijesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba/Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae* (dalje: MHCZ), svezak 1-19, Zagreb: Slobodni kraljevski grad Zagreb, 1889.-1953.

⁵ Ivan Krstitelj Tkalčić i dr., *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije/Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis* (dalje: MHEZ), sv. 1-7, Zagreb: Tiskom Karla Albrechta, 1873.-2005.

⁶ Michel Mollat, *Les pauvres en Moyen Âge*, Paris: Hachette, 1978. Ovdje je korišten engleski prijevod istoga djela pod naslovom *The Poor in the Middle Ages* (vidi bilješku 2).

⁷ Jacques Le Goff, „Les marginaux dans l'Occident médiéval“, u: *Les marginaux et les exclus dans l'histoire*, Paris: Union générale d'éditions, 1979., 18-28.

ponudio je Bronisław Geremek u djelu *Poverty. A history* od kojega su za ovu temu najzanimljivija prva dva poglavlja – uvod u kojemu objašnjava problem definiranja siromaštva i drugo poglavlje u kojemu govori o problemu siromaštva u srednjemu vijeku.⁸ Problem siromaha promatrao se i kroz istraživanje koncepta marginalnosti, posebice za razdoblje srednjega vijeka, a upravo o tome govori i rad istoga autora, Bronisława Geremeka, pod naslovom „The Marginal Man“, objavljen u zborniku radova *Medieval Callings*, koji je uredio Jacques Le Goff.⁹ Budući da je strana historiografija posvetila mnogo pozornosti tome pitanju, ovdje ću navesti samo temeljna „udžbenička“ djela koja su njima i danas polazišna točka u istraživanjima.¹⁰ Što se tiče hrvatske historiografije, interes za sociološko proučavanje problema siromaštva, na tragu djela Jacquesa Le Goffa, unio je Tomislav Raukar.¹¹ Konceptom siromaštva na Mollatov i Geremekov antropološki način bavili su se Damir Karbić¹² i Zoran Ladić.¹³ Siromaštvom kao jednim od

⁸ Geremek, *Poverty*, 1-13; 15-72.

⁹ Bronisław Geremek, „The Marginal Man“, u: *Medieval Callings*, ur. Jacques le Goff, Chicago: The University of Chicago Press, 1990., 347-373.

¹⁰ Ovdje bih istaknula djela Marjorie McIntosh i Pat Cullum, koje istražuju tu problematiku u kasno-srednjovjekovnoj Engleskoj. Usporedi primjerice: Marjorie Keniston McIntosh, *Poor Relief in England, 1350-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011; Marjorie K. McIntosh, „Networks of Care in Elizabethan Towns. The Example of Hadleigh“, Suffolk, u: *The locus of care: families, communities, institutions, and the provision of welfare since antiquity*, ur. Peregrine Horden i Richard Smith, London: Routledge, 1998., 71-89; Pat Cullum – P. J. Goldberg, „Charitable provision in late Medieval York: *To the Praise of God and the use of the Poor*“, *Northern history: a review of the history of the North of England* 29 (1993.), 24-39; Pat Cullum, „*And hir name was Charite: charitable giving by and for women in late Medieval Yorkshire*“, u: *Woman is a worthy wight: women in English society c. 1200-1500*, Stroud: Alan Sutton Publishing, 1992.

¹¹ Usporedi Tomislav Raukar, „Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću“, *Historijski zbornik XXXIII-XXXIV* (1980.-1981.) 1: 183-193. Autor je istraživanje proširio i na razdoblje kasnoga srednjeg vijeka u radu „Komunalna društva u Dalmaciji u XV stoljeću i u prvoj polovici XVI stoljeća“ (*Historijski zbornik XXXV* (1982.) 1: 81-82).

¹² Damir Karbić u radu pod nazivom „Marginalne skupine u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća“ (*Historijski zbornik XLIV* (1991.) 1: 43-76) obrađuje siromahe kao jedan od slojeva marginalnih skupina i to onaj koji je najmanje jedinstven pa u sebi sadrži mnoge različite skupine. Petnaestak godina poslije isti je autor napisao članak „Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih dalmatinskih komuna“ (u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu*, ur. Tomislav Popić, Biblioteka Dies historiae, knj. 1, Zagreb: Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“ – Hrvatski studiji, 2004., 9-19) gdje dalje nastavlja o problemu marginalnosti kritičkom analizom teza Michela Mollata i stupnju njihove primjenjivosti na naše izvore.

¹³ Primjenjujući metodologiju strane historiografije, Zoran Ladić napisao je dvije temeljne studije koje se direktno tiču problema siromaštva u dalmatinskim komunalnim društvima. Problemizira o oblicima brige za siromašne i karitativnome djelovanju kao posljedici „socijalnoga kršćanstva“ u radu pod naslovom „O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku“ (*Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20 (2002.): 1-27). Dalje je nastavio istraživanje bazirajući se na Zadar u sklopu svoga istraživanja problematike marginalnosti u srednjem vijeku u radu „Briga za pojedince i grupe na rubu društva u srednjovjekovnom Zadru“ (*Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj*, 41-54).

kriterija marginalizacije bavila se i Zdenka Janeković Römer dajući pregled povijesnoga razvoja karitativnoga djelovanja kroz srednji vijek.¹⁴

Zaseban rad posvećen siromasima u srednjovjekovnome Zagrebu ne postoji. Međutim, posebnu važnost imaju radovi Ivana Krstitelja Tkalčića s kraja 19. stoljeća, koji u predgovorima kritičkih izdanja izvora za Zagreb analizira razne probleme povezane s konceptom siromaštva.¹⁵ Kasnija hrvatska historiografija najviše je obradila jedan od aspekata kroz koji se može promatrati problem siromaštva u srednjovjekovnome Zagrebu – instituciju hospitala. To je pitanje početkom 20. stoljeća otvorio Janko Barlé u seriji svojih članaka o zdravstvu staroga Zagreba¹⁶ da bi istraživanje potom nastavili Lujo Thaller¹⁷ i Vladimir Bazala.¹⁸ Devedesetih godina 20. stoljeća o tome pitanju pisala je i Biserka Belicza dajući nov pogled na zdravstvene prilike u gradu.¹⁹ U članku o djelovanju župe sv. Marka, Josip Baloban dotakao se i problema brize za siromašne, uboge i bolesne.²⁰

Promatranjem siromaha u kontekstu društvene marginalizacije zasigurno u istraživački fokus dolaze i druge društvene skupine – žene kao prostitutke, djeca i starci.²¹ U ovome radu navedene se skupine neće promatrati jer su već dobro

¹⁴ Zdenka Janeković Römer, „Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera“, *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj*, 21-40.

¹⁵ Problem siromaštva promatrao je u kontekstu brige grada o siromasima u njemu objašnjavajući tu brigu načelima koja je propovijedalo kršćanstvo. Ujedno se dotaknuo i problema gubavaca, osoba koje su zbog visoke mogućnosti zaraze bile isključene iz društva. Obradio je i problem hospitala, njihovih upravljačkih struktura, odnosa građana prema njima kroz djela milosrđa u hrani i novcu te općenito njihovo poslovanje kroz nekoliko stoljeća (Ivan Krstitelj Tkalčić, *Predgovor*, MHCZ 1, XIX-XX, XXVII, CXLIII-CXLIV, CLIX; 2, XX, CLXXII-CLXIII; 3, VII, LII, LXI-LXII, LXXXV; 9, IX; 10, III, XXVI; 11, I; 18, XIV, XXVI, XXXVII, XLV, LII-LV). Budući da se Tkalčić dotaknuo raznih kutova promatranja problema siromaštva na kojima su kasniji istraživači temeljili svoja istraživanja, posve je moguće da su na njega utjecali radovi francuskoga romantičarskog povjesničara Julesa Micheleta (1798.–1874.), koji je u fokus svojih istraživanja stavljao ne samo više društvene slojeve nego i „maloga čovjeka“ (oduševljavaju ga obrtnici, mali trgovci i seoski posjednici), što je bilo suprotno od dotadašnje percepcije da se pripovijedaju samo važni povijesni događaji radi upoznavanja političkih događaja, njihovih društvenih, ekonomskih i idejnih okvira. Više o Julesu Micheletu i francuskoj romantičarskoj historiografiji vidi: Mirjana Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 1996., 152-153.

¹⁶ Janko Barlé, „O zdravstvu staroga Zagreba“, *Liečnički viestnik*, 23 (1901.) 5: 163-167; 23 (1901.) 6: 207-213; 23 (1901.) 7: 240-252; 23 (1901.) 8: 295-303; 23 (1901.) 9: 344-351.

¹⁷ Lujo Thaller, „Zagrebački hospitali u Srednjem vijeku“, u: *Šišićev zbornik*, ur. Grga Novak, Zagreb: Tiskara C. Albrecht, 1929., 315-320.

¹⁸ Vladimir Bazala, „Povijest zagrebačkih bolnica“, *Acta historica medicinae, pharmachiae, veterinae* 9 (1969.) 1: 147-162; 10 (1970.) 1: 35-55.

¹⁹ Biserka Belicza, „Zdravstvene prilike i zdravstvena zaštita u Gradecu do 16. stoljeća“, u: *Zagrebački Gradec. 1242.-1850.*, ur. Ivan Kampuš, Zagreb: Grad Zagreb, 1994., 143-148; Biserka Belicza, „Obilježja zdravstvenih prilika i zdravstvene zaštite u Gradecu od sredine 18. do sredine 19. stoljeća“, u: *Zagrebački Gradec*, 231-240.

²⁰ Josip Baloban, „Župa sv. Marka u društvenom, kulturnom i religioznom životu Gradeca“, u: *Zagrebački Gradec*, 129-136.

²¹ Navedene prve dvije društvene skupine istražila je Marija Karbić. Problemom prostitutki bavila se u radu „Žene s druge strane zakona. Nekoliko primjera iz srednjovjekovnih gradskih naselja u međurječju

obrađene i jer bi to prelazilo okvire ovoga rada, ali je ipak potrebno uputiti na njih upravo zbog toga jer se problem siromaštva može promatrati na mnogo razina. Osim pojedinačnih radova, koji izravno obrađuju neki od aspekata siromaštva, neke monografije i članci o Zagrebu u srednjemu vijeku usputno se dotiču tek određenih segmenata problema pružajući dobre smjernice za daljnje detaljnije istraživanje.²²

Terminologija

U latinskome jeziku nalazimo termine siromaštvo (*paupertas*) i siromah (*pauper*), a iza njih skriva se pregršt slučajeva koji su ovisili o percepciji ljudi, kako srednjovjekovnih, tako i današnjih istraživača. Tako možemo govoriti o siromašnim muškarcima, ženama, seljacima, kmetovima, kanonicima, vitezovima, putnicima – svima koji su bili na neki način ispod razine koja se osnovno asocijala s njihovim statusom.²³ Osim toga, imamo i druge termine koji opisuju pojedince koji na neki način spadaju u kategoriju siromašnih. Tako u francuskim izvorima nalazimo termine koji označavaju osobe u neimaštini (npr. *egens*, *indigens*, *mendicus*, *miser*), osobe kojima nedostaje hrana (npr. *famelicus*) ili odjeća (npr. *pannosus*),

Drave i Save“ (*Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija Dies historiae održanog 13. prosinca 2007. u Zagrebu*, ur. Suzana Miljan, Biblioteka Dies historiae, knj. 3, Zagreb: Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“ – Hrvatski studiji, 2009., 51-64) te naglašava da su one osobe koje bi mogle biti promatrane u kontekstu siromaštva tijela i duše čime se to direktno uklapa u istraživanje ove tematike, posebice uzimajući u obzir da su neke žene u srednjovjekovnome Zagrebu bile primorane na prostituciju upravo zbog lošega materijalnog stanja. Drugom skupinom, djecom, ista se autorica bavila u radovima „Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?“ (*Scrinia Slavonica 2* (2002.): 168-177), „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave“ (*Scrinia Slavonica 3* (2003.): 57-69) i „Nezakonita djeca i konkubine u gradskim naseljima Slavonije – marginalci ili ne?“ (*Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj*, 75-88) gdje obrađuje njihov položaj u urbanoj zagrebačkoj sredini Zagreba, kao paradigmatu njihovoga kompleksnog položaj u cijelome međurječju Drave i Save u srednjemu vijeku.

²² Zasigurno najpoznatija monografija o srednjovjekovnome Zagrebu (*Zagreb u srednjem vijeku*, knj. 1, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982.) proizašla je iz pera Nade Klaić, a ondje je usputno obradila probleme poput hospitala u kojima su zbrinjavali siromašne (290-293) ili oporučne legatate pojedinih zagrebačkih biskupa (vidi, primjerice, oporuku biskupa Ivana Albena na str. 345-346). Deset godina nakon Nade Klaić svoju monografiju o Zagrebu objavila je Lelja Dobronić pod naslovom *Slobodni i kraljevski grad Zagreb* (Zagreb: Školska knjiga, 1992.), a za ovu temu korisni su dijelovi u kojima se analizira položaj općine i stanje utvrde kroz razdoblje srednjega i ranoga novog vijeka (23-24). Na sličan način problem promatra i Neven Budak kada raspravlja o Zagrebu u kasnome srednjem vijeku kao mjestu gdje se događa postupno osiromašenje cijele zajednice tijekom 15. i 16. stoljeća (Gradec u kasnom srednjem vijeku, u: *Zagrebački Gradec*, 85-90). Vrijedan prilog u najnovije vrijeme jest rad Szabolcsa Varge o ulozi Zagreba u gradskome sustavu Ugarske u kasnome srednjem vijeku, u kojemu autor promatra hospitale i njihovu kvantitativnu zastupljenost u nekome urbanom središtu kao kriterij stupnja urbanizacije („Zágráb szerepe a magyarországi városállózatban a későközépkorban“, *Urbs. Magyar Város történeti évkönyv 3* (2008.): 249-273; „Uloga grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske u kasnom srednjem vijeku“, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja 8* (2009.) 16: 56-72).

²³ Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, 2.

osobe koje određuje neki fizički (npr. *caecus*) ili mentalni defekt (npr. *imbecilis*), dok su gubavci (*leprosus*), kao i ranjeni (*vulneratus*) bili posebna kategorija. U istu skupinu spadaju i žene kada su slabe netom prije i poslije poroda te udovice i starci zbog svoga lošeg zdravstvenog i mentalnog stanja, siročad te ljudi koji su izgubili svoju slobodu.²⁴

Pogledamo li zagrebačke izvore, najčešći termin kojim se opisuju siromasi jest *pauper*. Uporaba toga termina sukladna je gore opisanome načelu pa imamo raznoliku paletu onih koji se nazivaju siromašnima. Tako se, primjerice, u navodu iz 1461. godine navode *pauperes coloni*, ali i *pauperes sacerdotes*.²⁵ Osim što se u oporuci Ivana Albena navode siromašni svećenici (*pauperes sacerdotes*), spominju se i siromašne djevojke (*pauperes virgines*).²⁶ Siromašnima se mogu smatrati i društvene skupine za koje inače ne bismo očekivali da su ih suvremenici nazivali siromašnima, a radi se o siromaštvu prebendara (*paupertas prebendarii*).²⁷ U sličan društveni krug pripadaju i studenti, a neki se od njih, kada se opisuju u kontekstu svojega društvenog stanja, nazivaju studentima koji prose (*scolares mendici*).²⁸ U posebnu kategoriju spadaju gubavci, a budući da je u Zagrebu postojao leprozorij, u izvorima najčešće nalazimo spominjanje siromašnih gubavaca (*pauperes leprosi*).²⁹ Osobe koje žive u neimaštini i bez sredstava za život ili, jednostavnije rečeno, prosjaci u zagrebačkim izvorima 15. stoljeća navode se latinskim terminom *mendici*.³⁰ Osobe lošega zdravstvenog stanja, ali i one ranjene spominju se u izvorima te tako saznajemo za zvonara koji je bio *infirmus et miserabilis* te je zavrijedio brigu zajednice.³¹ Ovih nekoliko izloženih primjera pokazuju da su suvremenici sami razlikovali širok spektar onih koji su spadali u kategoriju siromašnoga.³²

²⁴ Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, 4.

²⁵ MHNC 1, 399-402.

²⁶ MHCZ 2, 73; MHEZ 5, 358-360. Jacques Chiffolleau navodi da se testamentarno u Avignonu, Vaisonu i Cavallonu ostavljalo mnoštvo legata „siromašnim djevojkama za udaju“, a to spominjanje u bi-skupovoj oporuci ukazuje na širenje zapadnoeuropskih trendova na zagrebačkome prostoru. Usporedi: Jacques Chiffolleau, „Pratiques funéraires et images de la mort à Marseille, en Avignon et dans le Comtat Venaissin (vers 1280-vers 1350)“, *Cahiers de Fanjeaux* 11, *La religion populaire en Languedoc*, Toulouse: Centre National de la Recherche Scientifique, 1976., 271-303, posebice 288. Njegova istraživanja na primjeru Douaia primjenila je i potvrdila Martha Howell. Usporedi: Martha C. Howell, „Fixing Movables: Gifts by Testament in Late Medieval Douai“, *Past & Present* 150 (1996.), 11-16.

²⁷ MHCZ 16, 281.

²⁸ MHCZ 11, 258. Te kategorije studenata navode se i u Statutu Zagrebačkoga kaptola. Usporedi: MHEZ 2, 78.

²⁹ Radi se o oporuci zagrebačkoga biskupa Ivana Albena. MHCZ 2, 73; MHEZ 5, 358-360.

³⁰ Prosjaci se spominju na primjer u: MHCZ 7, 26; MHCZ 8, 135.

³¹ MHCZ 13, 63.

³² Michel Mollat navodi autore poput Bernarda iz Clairvauxa i Petra iz Bloisa, koji u svojim raspravama često naglašavaju da termini *egenus* i *pauper* nisu bili istoznačni. Također, povezivanje termina *pauper* s terminom *laborator* jasno ukazuje na podrijetlo onih koje su kasnije označili kao siromašne i koji su se asociirali s najnižim društvenim slojevima. Vidi više: Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, 4.

Potrebno je još naglasiti da se i cijela gradska zajednica u 14. i 15. stoljeću navodi kao *tota communitas, dives et pauperes*.³³ Sama sintagma česta je u izvorima, a njome se želi naglasiti sveobuhvatnost i kompletan raspon gradskog stanovništva koje su sačinjavali ljudi različitoga imovinskog statusa.³⁴ Ista je ideja izražena u ispravi kojom biskup Pavao Horvat 1380. godine osniva bratovštinu sv. Jeronima, koja je ujedno i prva organizacija u Zagrebu koja se brinula za siromahe.³⁵ Članovi bratovštine trebali su biti sâm biskup i drugi kanonici, ali je određeno da se nikoga neće isključivati – ni plemiće, ni bogate, ni siromašne, ni stare, ni mlade, a neće se raditi razlika ni prema dobi ili spolu, a ni siromaštvo ili neimaština nisu bile prepreka (*quod nemini nobili videlicet aut ignobili, diviti vel pauperi, seni aut iuveni dictum consorcium nostrum et fratrum nostrorum intrare volenti aditus quoquomodo denegetur, sed omnibus et quibuslibet indifferenter, quos nec etas excludat nec sexsus distincio evallat, sed nec paupertas aut inopia repellere valeat*).³⁶ Budući da je jedna od glavnih aktivnosti bratovština bila socijalna skrb,³⁷ naglašeno je da se na dan sv. Jeronima trebaju, između ostaloga, na biskupov trošak ugostiti siromasi (*in festo beati Jeronimi confessoris pro nostra et predecessorum nostrorum animabus cum missarum celebracione, elemosinarum largicione et pauperum refocilacione cum propriis nostris stipendiis et expensis celebrabimus et celebrare faciemus*). Ovdje je vidljivo nekoliko važnih elemenata. Prvo i osnovno, nabranje raznih društvenih slojeva odražava i percepciju ljudi 14. stoljeća kojima je bilo

³³ MHCZ 1, 127-128; MHCZ 6, 228.

³⁴ O gradu kao mjestu koje privlači na svoje područje različite društvene skupine vidi: N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 216-229.

³⁵ Više o tipovima bratovština vidi: R. N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe, c. 1215–c. 1515*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000., 119-120. O Pavlu Horvatu, inače zanimljivoj osobi za hrvatsku historiografiju jer je sudjelovao, uz svoju braću, u pobuni protiv kraljice Elizabete nakon smrti Ludovika I. Anžuvinca, vidi više u: N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 339-342.

³⁶ MHCZ 1, 290-293; N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 290-291.

³⁷ Bratovštine i cehovi nisu se brinuli samo o siromasima općenito nego su veći naglasak stavljali na brigu za svoje članove. Posve je logična odredba iz Statuta bratovštine postolara iz 14. stoljeća koja opisuje ulogu dekana, voditelja bratovštine. Osim što je dekan s ostalim članovima bratovštine raspravljao o pojedinim sporovima, upravljao je novčanim poslovima i nekretninama te se brinuo za uboge i bolesne članove bratovštine (Ivan Krstitelj Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1999., 16). Navodi se također da bogatiji majstori ne smiju za sebe prikupiti svu sirovinu potrebnu za obavljanje posla i na taj način prouzročiti da oni siromašni samo životare (Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini*, 27). I sami majstori mogu osiromašiti, a sastavljači statuta mislili su i na te slučajeve. Tako imamo zapis iz 1521. godine iz Statuta ceha ostrugara, ključara i mačara gdje se u članku 21. navodi da, ukoliko je majstor spriječen zbog siromaštva isplatiti svojim pomoćnicima plaću, onda im ju je dužan isplatiti dijelom proizvoda koje su zajedno napravili (MHCZ 3, 215). Uloga bratovštine i ceha odražavala se i u brizi za pogrebe njihovih članova. U 17. stoljeću pazilo se i na naučnike u Zagrebu, a novac iz dječičke škrinje trošio bi se za liječenje bolesnoga djetića kao i podmirenje troškova pogreba. U cehovskim pravilima navodi se da su se za bolesnoga djetića brinuli po danu jedan, a po noći dva djetića (Marija Šercer, „Cehovska pravila gradečkih i kaptolskih djetića (kalfi) 17. stoljeća“ u: *Zagrebački Gradec*, 150). Navedeni primjeri posve potvrđuju da su članovi bratovština povezanih po načelu zajedničkih interesa i solidarnosti pazili na svoje članove u svakome dijelu njihova života, ovozemaljskome i onozemaljskome. Budući da ih je vodio dekan, on je na sebe preuzeo i brigu o bolesnim članovima.

posve prirodno da i bogati i siromašni zajedno čine društvenu cjelinu. Važnije je ipak da slučaj odražava generalnu ideju dobročinstva prema siromašnima. Oni se trebaju nahraniti radi spasa duša svojih dobročinitelja. Potom, logično je pretpostaviti da su bratovštine zbog svoje funkcije bile otvorene za sve ljude koji su bili zainteresirani sudjelovati u njihovim aktivnostima, a nije čudno ni to da je biskup kao crkvena osoba bio socijalno osviješten.

Urbani siromasi – integracija ili marginalnost

U srednjovjekovnome Zagrebu pazilo se na siromahe. Brigu za njih možemo vidjeti kroz odredbe Zlatne bule i oporučna ostavljanja, izdvajanja iz gradske blagajne i kroz instituciju hospitala. Znamo i za primjere siromaha odnosno prosjaka koji se spominju poimence i vidimo načine na koje su se oni uklapali u društvo srednjovjekovnoga Zagreba. Postavlja se glavno pitanje – jesu li urbani siromasi bili integrirani u zajednicu ili marginalizirani unutar nje i je li uopće u tome pitanju moguće povući jasnu granicu?

Prvi put siromasi u Zagrebu izričito se spominju već u ispravi kojom Bela IV. potvrđuje slobode gradu, poznatoj pod nazivom Zlatna bula, a u historiografiji se često navodi da je Zlatna bula bila osnovica daljnjega prava koje se razvijalo u njemu.³⁸ U samoj buli navodi se da - ukoliko netko umre bez oporuke, a nije imao ni djece ni rođaka – njegovu imovinu treba podijeliti na takav način da trećinu dobije općina, trećinu Crkva, a posljednju trećinu siromasi.³⁹ U praksi nailazimo na određena poklapanja s teoretskim okvirom Zlatne bule, ali sačuvani su dokumenti tek iz dosta kasnijega razdoblja. Tako u slučaju iz 1528. godine saznajemo za rješavanje problema u praksi – naime, izbio je spor u vezi ostavštine nekoga Verbeka. Točnije, Martin Čermek tvrdio je da je Verbekov nasljednik jer ovaj nije sastavio testament. Zaključeno je da se, ako Martin ne može dokazati svoje navode da je Verbekov nasljednik, imovina treba podijeliti na takav način da se dvije trećine daju siromasima.⁴⁰ Iako slučaj samo djelomično potvrđuje razrješenje problema, prema Zlatnoj buli, u svakome slučaju, pokazuje da je Zlatna bula imala utjecaj na rješavanje problema u praksi (kao i to da je ona odraz općih shvaćanja).

Malobrojne ostale sačuvane zagrebačke oporuke odražavaju situaciju tipičnu za onodobnu Europu gdje se u testamentima rijetko imenuju siromasi poimence (iako se povremeno spominju udovice ili djevojke kojima je potreban miraz) jer se više usmjeravaju na neke specifične pojedine skupine siromaha, na primjer

³⁸ Usporedi npr. Lujo Margetić, Neka pitanja u svezi sa Zlatnom bulom Bele IV. (1242), u: *Zagrebački Gradec*, 61-73, posebice 63-64.

³⁹ MHCZ 1, 17. Isprava je ponovno potvrđena 1266. godine. Vidi: MHCZ 1, 40-44 (posebice 42).

⁴⁰ MHCZ 14, 44-45.

siročad ili siromahe određenoga hospitala.⁴¹ Tako Pavao, sin Stjepana od Starca, kapetan zagrebačke utvrde, ostavlja legate kućama za siromahe i siromasima u njima.⁴² Identična tendencija vidljiva je i u već spomenutoj oporuci zagrebačkoga biskupa Ivana Albena iz 1433. godine u kojoj ostavlja novce za miraz siromašnim djevojkama, milostinju siromašnim svećenicima kao i hospitalima i siromasima u njima.⁴³ Oporuka kanonika Franje iz Lomnice i Otoka ponešto je drugačija jer većinu svojih legata ostavlja svojim siromašnim kmetovima na posjedima u Turopolju, ali se spominju i siromašni studenti i siromašni svećenici.⁴⁴ Oporuka suca Martina iz 1471. godine ostavlja legat hospitalu,⁴⁵ kao i ona kanonika Pavla iz Siska s početka 16. stoljeća.⁴⁶ Iste situacije oslikane su i u drugim europskim izvorima čime su samo još jedan od pokazatelja kako se situacija u srednjovjekovnome Zagrebu posve uklapala u onodobnu praksu te pokazuje veliku zainteresiranost za ostavljanje oporučnih legata pojedinim društvenim skupinama ili hospitalima i siromasima u njima zbog osjetljivosti srednjovjekovnoga čovjeka za spas njegove duše.

* * *

Na jednak način kako su pojedinci bili zabrinuti za urbane siromahe, na njih je pazila i cijela zajednica koja je time pokazivala da i sama ima sluha za svoje siromašne. Smatrali su kako problem siromaha nije bio samo problem njih samih nego i cijele općine. Knjige gradskih prihoda i rashoda pružaju uvid u financijsko stanje gradske općine u određenome trenutku te su vrijedan izvor koji zavrđuje detaljnu analizu. Nažalost, ostale su samo djelomično sačuvane i to samo za

⁴¹ Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, 264.

⁴² Točnije, prije nego je išao u rat protiv Osmanlija, pohranio je svoje dragocjenosti u samostanu sv. Nikole, a u slučaju da se ne vrati iz rata, odredio je da se one podijele raznim crkvama i hospitalima odnosno kućama za siromahe koje su već postojale u Zagrebu (MHCZ 1, 267). Oporuka je datirana u 1377. godinu, a osim što pokazuje veliku brigu oko funkcioniranja hospitala, kapetanov prilog za izgradnju crkve sv. Katarine prvi je spomen te crkve u izvorima (usporedi: N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 205-206). Osim toga, zanimljivo je da se Gradec i Kaptol podrazumijevaju kao jedno mjesto, što se uklapa i u današnju percepciju istraživača.

⁴³ Potrebno je naglasiti da – osim navedenih legata (petsto florena za miraz siromašnih djevojaka i petsto florena za milostinju siromašnim svećenicima koji trebaju služiti mise za njegovu dušu, duše njegove braće i roditelja) – biskup ostavlja svoju posteljinu kako bi se prodala, a od toga su se trebali obučiti siromasi. Ostavio je i legat kojim bi se u selu Dubravi (kod utvrde Vrbovca) napravila kuća s hospicijem za putnike (MHEZ 6, 358-360). O Ivanu Albenu i njegovu djelovanju vidi: N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 344-346.

⁴⁴ Kanonik Franjo iz Lomnice i Otoka ostavlja svoje perine (jastuke i madrace) za četiri bolesna i siromašna studenata da ih koriste, a za siromašne svećenike ostavlja dvije mitre, liturgijske kape (MHNC 1, 399-402). Potrebno je spomenuti da je njegova oporuka višestruko zanimljiva za današnje istraživače i historiografiju, posebice za istraživanje kulturne povijesti jer je kanonik posjedovao raznovrsne knjige koje je ostavio školi u Zagrebu. Vidi više u: Emilij Laszowski, *Povijest plemenite općine Turopolje*, knj. 1, Zagreb: Plemenita općina Turopolje, 312-314; N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 345.

⁴⁵ MHCZ 11, 3.

⁴⁶ MHCZ 3, 52.

nekoliko godina tijekom 16. stoljeća.⁴⁷ Potrebno je još naglasiti da su ti zapisi kao izvor prilično tipizirani i šturi – navodi se samo datum darovanja, primatelj dara i njegov iznos. U daljnjoj analizi – radi boljšega snalaženja u izvorima, to jest praćenja procesa kada je zajednica bila darežljivija prema siromasima, a kada nije – podijelila sam kalendarsku godinu na pet doba: karneval, korizmu i uskršno vrijeme, ljeto, jesen te advent i božićno vrijeme.

Najstarija sačuvana knjiga rashoda zagrebačke općine tek je registar gradskih troškova iz razdoblja 1557.–1559. godine vođen za vrijeme suca Mateja Slatinskog.⁴⁸ Potrebno je napomenuti da je ovaj gradski registar nepotpun, ali također i da ukazuje na određene trendove u distribuciji milostinje. Iako je novčana vrijednost darovanog bila velika, broj davanja bio je malen, što je potrebno odmah naglasiti. U korizmeno i uskršno doba svih triju godina podijeljeno je najviše milostinje, a jedino je još nešto milostinje dano u vrijeme adventa i Božića te karnevala. Milostinja je podijeljena u naturi – drvu i ulju za siromahe u hospitalima. Drva se uvijek daju u vozovima u vrijeme kada je hospitalu bilo najpotrebnije.⁴⁹ Osim drva općina je darovala i ulje za svjetiljke – navodi se uvijek „na veliko“, to jest uvijek se daruje više osoba istovremeno. Tako se navodi *in festa Cinerum* 1557. godine da je općina dala ulje za svjetiljke u vrijednosti čak 514 ugarskih denara i to Crkvi, župniku, dominikancima, hospitalu siromaha, redovnicama, studentima te „jadnim osobama i bolesnima“.⁵⁰ Potrebno je naglasiti da se navedena darovanja odnose na više osoba istovremeno te da su zajedno uključene kategorije onih kojima je pomoć došla u funkciji milostinje (primjerice, hospitalima i bolesnim osobama), ali i one koje su ulazile u redovitu brigu općine (župnici i Crkva). Dvije godine nakon toga imamo još jednu sličnu donaciju u trenutku kada je *feria tertia in profesto Cathedre sancti Petri apostoli* (21. veljače) 1559. godine gradska općina darovala ulje za svjetiljke u vrijednosti 376 ugarskih denara. Ovaj su put uživatelji donacije bili župnik, franjevci, hospital, siromasi i bolesni, studenti, gradski službenici i zvonar Mihovil Barber, koji je bio bolestan te ostali

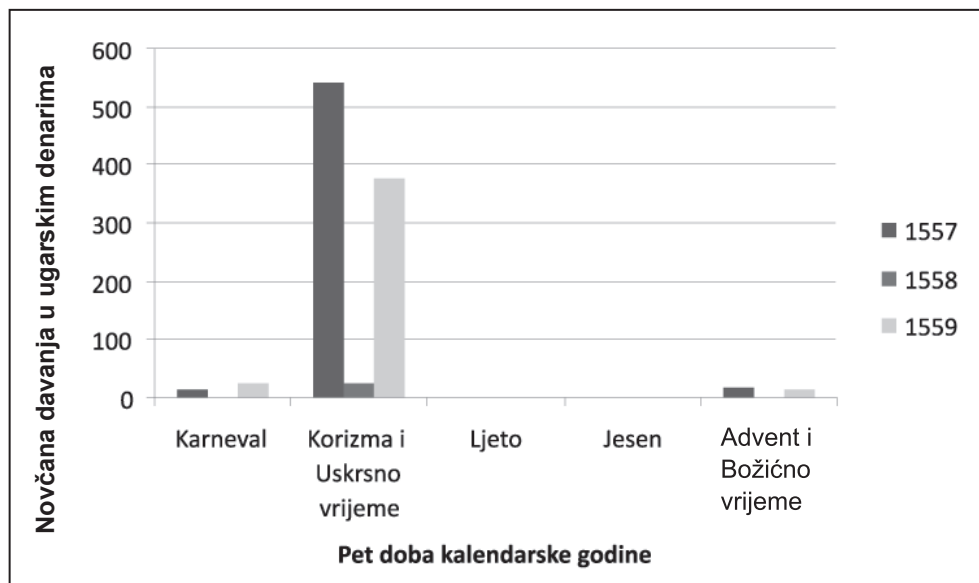
⁴⁷ Iako su prvi sačuvani biskupski računi iz 1481.-1482. godine, oni se ovdje neće prikazivati jer prelaze geografski okvire ovoga rada jer se radi o računima za cijelo područje Zagrebačke biskupije, ali potrebno je ukazati na njihovo postojanje. Vidi: MHCZ 11, 258-263. Na jednak način, budući da je kronološki prekasno, neće se razmatrati niti gradska knjiga rashoda iz 1650. godine. Vidi: MHCZ 19, 152-179.

⁴⁸ MHCZ 13, 37-68. Osoba Mateja Slatinskog vrlo je zanimljiva u povijesti Zagreba, ali i njegovome širem području, npr. u Turopolju, što proizlazi iz njegovoga velikog ugleda i važnosti za cjelokupno srednjovjekovno društvo zagrebačke županije. Emilij Laszowski, Matej Slatinski, notar i sudac zagrebački XVI. stolj., u: *Stari i novi Zagreb. Historičke i kulturno historičke crtice o Zagrebu*, ur. Emilij Laszowski, Zagreb: Školska knjiga, 1994. (pretisak originalnog izdanja iz 1925.), 72-75.

⁴⁹ Zanimljivo je da možemo iščitati i kako se mijenjala cijena tih potrepština unutar različitih razdoblja iste godine. Tako saznajemo da su dva voza drva 3. ožujka (*feria quarta Cinerum*) općinu stajala 26 ugarskih denara (MHCZ 13, 37), dok su za vrijeme Božića (*Feria sexta in vigilia Nativitatis domini*) ista dva voza drva stajala samo osamnaest ugarskih denara (MHCZ 13, 47).

⁵⁰ MHCZ 13, 37.

„jadni ljudi“.⁵¹ Ti su popisi zanimljivi zbog nekoliko stvari: uživatelji donacije u oba su slučaja bili župnici, hospitali, studenti te je zanimljivo da se jednom spominju dominikanci, a drugi put franjevci. Međutim, oba reda pripadaju prosjачkim redovima pa je i tu određena sličnost. Najzanimljiviji podatak ipak je onaj iz kojega saznajemo poimence jednoga od uživatelja milostinje – zvonara Mihovila Barbera, čiji je posao shvaćen kao važan za zajednicu zbog važne uloge zvona u svakodnevnome životu.

Grafikon 1. Distribucija gradske milostinje 1557.–1559.

Sljedeći popis rashoda gradečke općine imamo tek iz razdoblja suca Ivana Jakopovića za 1584.⁵² i 1588./1589. godinu.⁵³ Ponovno je potrebno naglasiti da zapisi opet nisu potpuni, ali se i tako mogu iščitati neki trendovi u davanju milodara. U sve tri godine najviše je milodara podijeljeno u korizmeno i uskršnje vrijeme, praktično je to opet bilo jedino razdoblje kada se općina sjetila pripomoći. Kako je vidljivo iz grafikona 2., jedino su godine 1589. za vrijeme adventa i Božića nešto poklonili siromasima. Najčešće su darovali ulje različitim osobama. Tako saznajemo da je u korizmeno i uskršnje doba (*dominica Invocavit*) 1584. godine podijeljeno ulje u vrijednosti četrnaest odnosno sedam ugarskih denara župniku te hospitalu siromaha.⁵⁴ Istoga dana uživatelji milodara bili su i studenti i to u obliku darovane funte ulja u vrijednosti četrnaest ugarskih denara te mesa

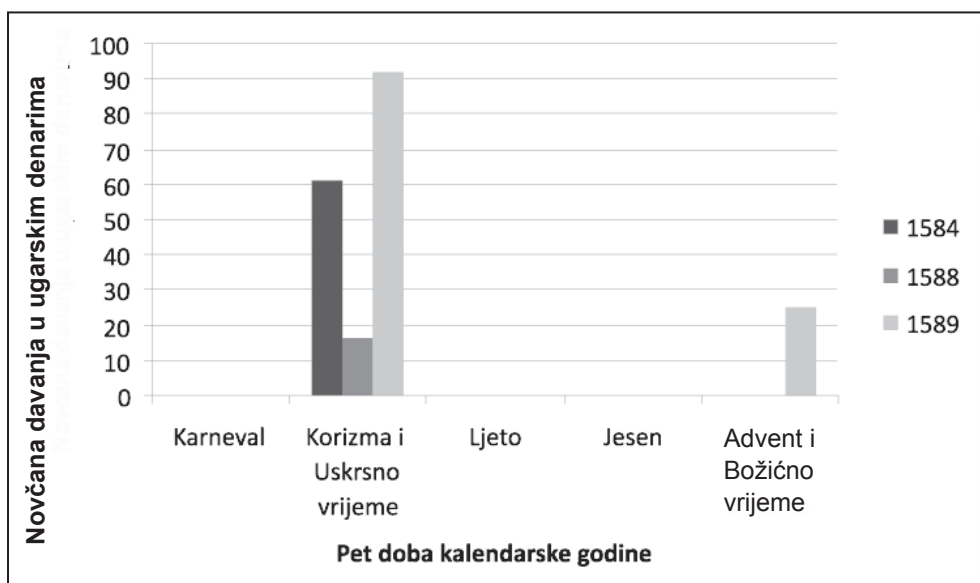
⁵¹ MHCZ 13, 63.

⁵² MHCZ 16, 235-239.

⁵³ MHCZ 16, 257-261.

⁵⁴ MHCZ 16, 237.

i vina u protuvrijednosti 26 ugarskih denara.⁵⁵ Od ostalih uživatelja milostinje zanimljiv je spomen da je na blagdan sv. Matije siromašnome župniku Grguru, prebendaru kapele sv. Fabijana i Sebastijana, darovan par cipela. Dobio ih je jer je bio siromašan, a on za uzvrat mora moliti za dobrobit zajednice.⁵⁶ Ponovno je naglašen element zajedništva zajednice, a prvi je put izričito naglašeno da se davanjem milostinje želi preporučivanjem Bogu ostvariti dobrobit zajednice na zemlji te potom u kraljevstvu nebeskome. Iste godine saznajemo da je određeni brat Martin dobio funtu ulja u vrijednosti šesnaest ugarskih denara, a isto je to dobio i zvonar nepoznata imena.⁵⁷ Zanimljivo je da se i u ovome popisu kao uživatelj milodara spominje jedan zvonar, uz već stalne kategorije – župnike i crkvene redove, siromahe u hospitalima i studente.

Grafikon 2. Distribucija gradske milostinje 1584.–1589.

Iako su podaci prilično šturi i nepotpuni, vidi se određeni uzorak. Zanimljivo je da su davanja uvijek bila u naturi (drvu, ulju ili mesu). Kada su davanja bila novčano veća, uvijek je bilo više adresanata u priči. Što se tiče distribucije kroz godinu, najzastupljenije je korizmeno i uskršnje doba jer su tada milodari bili očekivani s obzirom da su Kristu siromasi bili bliski, a ljudi su se pripremanjem za taj blagdan trudili biti bolji jer se radilo o najvažnijemu kršćanskom blagdanu.

⁵⁵ MHCZ 16, 237-238.

⁵⁶ MHCZ 16, 281.

⁵⁷ MHCZ 16, 282.

* * *

U sklopu gradske brige za siromahe potrebno je spomenuti i instituciju hospita-
la, koji su se brinuli za siromašne, stare i nemoćne.⁵⁸ Osim općih hospita-
la koji su brinuli za siromahe i ostale nemoćne, razlikujemo i druge vrste s obzirom na
njihovu užu specijalnost – lazarete (za zarazne bolesti), leprozorije (za gubavce) i
sirotišta (za nezbrinutu djecu).⁵⁹ Na zagrebačkome području nalazimo spomene
nekoliko hospita-
la te jednoga leprozorija, a lazaret i sirotište ondje se ne spominju
u istraživanome razdoblju.

Najčešći termin za hospitale u izvorima je latinski *hospital* ili *domus pauperum*, a
spominje se i grčka inačica *xenodochium*.⁶⁰ Na zagrebačkome području najčešće
korišten termin za hospital također je jednostavno *hospital*.⁶¹ To se vidi u ispra-
vama iz razdoblja od kasnoga 14. do kasnoga 16. stoljeća. Kao istoznačnica ter-
mina *hospital* korišten je naziv *domus pauperum*,⁶² a ponekad nalazimo i izričaj
hospital pauperum.⁶³ Na području Zagreba imamo i nekoliko spomena termina
xenodochium, koji potječu iz 17. stoljeća.⁶⁴ Promjena termina je zanimljiva, ali
smatram da je jednostavno bila riječ o tome da su pisari pokazivali domete svoga
obrazovanja koristeći strane riječi jer u istim zapisima koriste i prije korišteni
termin *hospital*.⁶⁵ U kasnome srednjem vijeku u Zagrebu znamo za postojanje
četiri različita hospita-
la: sv. Elizabete, sv. Marije, sv. Antuna i sv. Petra, koji je bio
leprozorij.

Od svih tema vezanih uz problem siromaštva u srednjemu vijeku o instituciji hos-
pita-
la najviše se pisalo, kako je već naznačeno u uvodnome poglavlju. Najstariji

⁵⁸ Hospitali se prvo razvijaju unutar samostanskih zidina, a potom se tijekom 12. stoljeća sele u gradove (D. Karbić, „Marginalne skupine“, 59). Najviše hospita-
la na europskome prostoru nastalo je u razdoblju od 1175. do 1300. godine, prvotno na hodočasničkim putovima, a potom se mreža hospita-
la proširila u gradove gdje su imali svoju upravnu samostalnost (Geremek, *Poverty*, 23). Razvila se i kasnija praksa
gdje su ljudi zakupili krevet u hospitalu za starost, koji su nazivali prebendom, a što možemo vidjeti
posebice u Lübecku gdje nije bilo mjesta jer su hospitali imali fiksne kvote „certificiranih siromaha“. Potrebno je i spomenuti da su se teže adaptirali na nove forme siromaštva – radnu sirotinju, skitnice i
ostale marginalce (Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, 270-271). Iako je napredak medicine bio spor,
javlja se zdravstvena briga za ljude u hospitalima, a saznajemo da su već u 15. stoljeću u Dijonu plaćali
liječnika da obilazi siromahe (Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, 289).

⁵⁹ O klasifikaciji, funkciji hospita-
la kao i o raznim tipovima hospita-
la ponajviše na dalmatinskome po-
dručju vidi više u: D. Karbić, „Marginalne grupe“, 59-71 i tamo navedenoj literaturi.

⁶⁰ Ksenodohij je bio crkvena bolnica kakvu je prvu sagradio biskup Bazilije u Cezareji, a tijekom sred-
njega vijeka takav je tip postojao u Bizantu, ali se dijelio na nekoliko podtipova, s time da je ksenodohij
u užemu smislu bio hospital specijaliziran za bolesne strance. Jedini poznati ksenodohij u Dalmaciji bio
je onaj priora Bazilija u Zadru u 6. stoljeću (vidi: D. Karbić, „Marginalne grupe“, 63-64 i ondje navedenu
literaturu).

⁶¹ Usporedi npr. MHCZ 3, 52; MHCZ 11, 43; MHCZ 12, 404-405; MHEZ 5, 598.

⁶² Usporedi npr. MHCZ 1, 267; MHCZ 3, 117-118.

⁶³ Usporedi npr. MHCZ 13, 37; MHCZ 13, 53; MHEZ 5, 186; MHEZ 7, 243.

⁶⁴ Tako se, primjerice, 1665. godine spominje *xenodochium in area Capitularii* (Hrvatski državni arhiv,
Plemenita općina Turopolje, Acta politico-juridica, Prot. 9, 175), a 1696. godine i gradski hospital tako-
đer se navodi kao *xenodochium* (MHCZ 18, 333).

⁶⁵ Usporedi npr. MHCZ 18, 356.

hospital za koji su nam ostali sačuvani podaci jest kaptolski hospital sv. Elizabete.⁶⁶ Ne znamo točno kada je sagrađen, ali je već 1357. godine posve funkcionirao te je od kanonika Dionizija dobio polovicu zgrade koja je ležala uz hospital.⁶⁷ Zanimljiv nam je slučaj iz 1429. godine kada saznajemo da je upravitelj hospitala sv. Elizabete u Zagrebu bio magistar Stjepan, ujedno i čazmanski kanonik.⁶⁸ Nekoliko godina kasnije hospital je dobio 25 zlatnih florena kao oporučni legat biskupa Ivana Albena.⁶⁹

Čini se da je hospital sredinom 15. stoljeća prilično loše poslovao i generalno bio zapušten. Na to ukazuje papinska isprava iz 1451. kojom papa naređuje opatu sv. Marije u Zagrebu da zagrebačkoga biskupa uvede u posjed patronata hospitala sv. Elizabete. Biskup je morao pronaći i kapelane i drugo osoblje.⁷⁰ Iako se naočigled čini da je hospital bio zapušten pa ga je biskup morao osposobiti, unatoč takvome stanju hospital je radio i u njemu je bilo bolesnika. U ispravi je također zanimljivo da se poziva na odredbe Klementa V. i Koncila u Vienni o hospitalima. Biskupova briga naglašena je i u darovnici za predij Obreš u ivaničkome vlastelinstvu. Naime, 1454. godine biskup Benedikt poklonio je svojoj sestri Barbari navedeni predij uz napomenu da se, ako ne bude njezinih potomaka, predij sa svim pripadnostima treba darovati hospitalu sv. Elizabete u Zagrebu. Vrijednost predija procjenjuje se na 332 zlatna florena, a ti novci trebali bi se trošiti za brigu o siromasima. Iz iste isprave saznajemo i za kapelicu sv. Marije koja je, zahvaljujući biskupovu angažmanu, podignuta pokraj hospitala.⁷¹

Znamo da je hospital sv. Elizabete funkcionirao na kaptolskome prostoru i u 16. stoljeću. Tako iz spora oko legata kanonika Pavla iz Siska saznajemo da je 1506. godine hospitalu sv. Elizabete ostavljeno pet zlatnih florena, a još tri florena siromasima u njemu.⁷² U izvorima se navodi da 1512. godine hospital nije imao rektora pa je nadbiskup Toma Bakač postavio na tu funkciju zagrebačkoga kanonika Marka, bivšega kapelana bana Andrije Bota, kako siromasi ne bi bili nezbrinuti. Sâm Marko daruje nemalenu milostinju od svojih posjeda siromasima koji žive u hospitalu.⁷³ U istome izvoru navodi se i inventar hospitala koji sadrži kombinaciju crkvenih i svakodnevnih predmeta, kao i odredba da treba podijeliti i dvanaest florena siromasima. Nažalost, nema popisa korisnika, ali se navode posjedi hospitala, to jest isprave o njima, koje u osnovi predstavljaju arhiv hospitala. To je ujedno

⁶⁶ Više o hospitalu sv. Elizabete vidi: Bazala, „Povijest zagrebačkih bolnica“, II. dio, 35-40; Thaller, „Zagrebački hospitali“, 315, 318-319; Barlé, „O zdravstvu staroga Zagreba“, 165; N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 294.

⁶⁷ MHCZ 1, 211.

⁶⁸ MHEZ 6, 267.

⁶⁹ MHEZ 6, 358-360.

⁷⁰ MHEZ 7, 243-244.

⁷¹ MHEZ 7, 253-255.

⁷² MHCZ 3, 52.

⁷³ MHCZ 3, 117-119.

i posljednji spomen hospitala sv. Elizabete koji će biti korišten u ovome radu jer podaci o njemu od kraja 16. stoljeća postaju sve brojniji, a njihova detaljna analiza višestruko bi premašila okvire ovoga rada.⁷⁴

Hospital u Vlaškoj ulici ima dugi kontinuitet, svetac zaštitnik kojega je bio sv. Antun.⁷⁵ Za istraživano razdoblje imamo razmjerno malo podataka. Smatra se da su ga vodili župnici crkve sv. Antuna. Direktni spomen imamo u oporuci zagrebačkoga biskupa Ivana Albena iz 1433. godine, koji mu je kao legat ostavio 25 florena.⁷⁶ Zanimljiv legat imamo i iz 1506. godine kada se spominje da je kanonik Pavao iz Siska ostavio, između ostalih darova, tri florena hospitalu sv. Antuna u Vlaškoj ulici (*hospital sancti Anthonii in vico Latinorum*). Znamo da su u tome trenutku ondje boravili siromasi jer je kanonik ostavio i novac da se podijeli siromasima u tome hospitalu.⁷⁷

Time dolazimo do još jednoga hospitala koji se također nalazio na području Vlaške ulice. Radi se leprozoriju sv. Petra u zagrebačkome podgrađu.⁷⁸ Leprozoriji su bili hospitali u kojima su se zbrinjavali gubavci koji su doživotno odvođeni dalje od naseljenih područja.⁷⁹ Tako je i mjesto gdje je bio smješten leprozorij sv. Petra izabrano stoga što je bilo dovoljno blizu gradu, ali i dovoljno daleko kako bi se zaraza suzbila ukoliko bi zaprijetila zajednici. O samoj gubi na području Zagreba ne znamo mnogo, a prvi je spomen iz 1217. godine kada kralj Andrija II. potvrđuje posjede nekoga Egidija. Tada saznajemo da je jedna od granica posjeda Prevlake išla od rijeke Save do mjesta gdje je bio prijelaz gubavaca (*transitum*

⁷⁴ Vladimir Bazala je dao pregled djelatnosti i razvitka hospitala sve do 19. stoljeća. Vidi: Bazala, „Povijest zagrebačkih bolnica“, II. dio, 35-40.

⁷⁵ Više o hospitalu sv. Antuna vidi: Bazala, „Povijest zagrebačkih bolnica“, II. dio, 40-41; Thaller, „Zagrebački hospitali“, 319; Barlé, „O zdravstvu staroga Zagreba“, br. 5, 165; N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 293.

⁷⁶ MHEZ 6, 358-360.

⁷⁷ MHCZ 3, 49-52.

⁷⁸ Razni autori usputno spominju leprozorij (Belicza, „Zdravstvene prilike i zdravstvena zaštita u Gradecu do 16. stoljeća“, 145; Thaller, „Zagrebački hospitali“, 316; Barlé, „O zdravstvu starog Zagreba“, 5, 166; N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 293; Bazala, „Povijest zagrebačkih bolnica“, II. dio, 45-46).

⁷⁹ Guba je, kao i bolest općenito, uzrokovala podvojene osjećaje prema oboljelome. Mnogo je ovisilo o njegovome društvenom statusu pa su gubavci nižega statusa postajali prosjaci i živjeli su od milodara, a načela kršćanskog milosrđa dopuštala su da osakaćeni i bolesni žive od prosjačenja. Guba je klasičan primjer gdje se marginalizacija povezala sa zaraznom bolešću, a Crkva i javne institucije djelovale su zajedno kako bi posve odvojile gubavce od ostatka društva (Geremek, „The Marginal Man“, 367-368). Ipak, postojao je i stav gdje se guba nije smatrala sramotom nego nesrećom, ali i opasnošću za ostatak društva. Ustanova *leprosorium* samo je rubno povezana s problemom siromaštva, a leprozoriji su bili gotovo pa prazni sa smanjivanjem broja gubavaca (Mollat, *The Poor in the Middle Ages*, 267). Zahvaljujući mjerama izolacije, guba se većinom u Europi povukla u 15. stoljeću da bi gotovo posve nestala do 17. stoljeća (D. Karbić, „Marginalne skupine“, 53-54, 59). O medicinskim indikacijama bolesti, kao i njezinome povijesnom razvitku vidi više: Charles Davis – Melissa Conrad Stöppler, *Leprosy (Hansen's Disease)*, MedicineNet.com, <http://www.medicinenet.com/leprosy/page1.htm>; <http://www.medicinenet.com/leprosy/page2.htm> (pregledano: 21. kolovoza 2010.).

leprosorum).⁸⁰ Zanimljivo je da i kasniji navodi svjedoče o povezanosti gubavaca s vodom. Tako je Augustin Kažotić istaknuo da mnogi njegovi vjernici smatraju da se gubavci mogu izliječiti tako da se uranjaju u vodu uz izgovaranje riječi krštenja.⁸¹ Za sâm leprozorij prvi put izrijeком saznajemo tek iz već spomenute oporuke zagrebačkoga biskupa Ivana Albena iz 1433. godine u kojoj, između ostaloga, u jednome legatu ostavlja 25 florena gubavim siromasima u hospitalu sv. Petra u zagrebačkome podgrađu i siromasima u čazmanskome hospitalu.⁸² Nažalost, iz sačuvane nam građe nije poznato ime niti jednoga od gubavaca koji su koristili usluge leprozorija. Tijekom 16. stoljeća vrela nam više ne bilježe prisutnost gubavaca, ali se hospital i dalje spominje. Godine 1560. čazmanski arhiđakon, koji je bio upravitelj hospitala sv. Petra u Vlaškoj, dao je vinograd na Laščini arhiđakonu Jurju iz Petrovine pod uvjetom da se duhovno brine o siromasima u hospitalu te obavlja u njemu kapelansku službu.⁸³ Potrebno je naglasiti kako se literaturi navodi da je tijekom 16. stoljeća došlo do spajanja oba hospitala u Vlaškoj ulici (sv. Antuna i sv. Petra), koji ionako zbog smanjenja broja gubavaca nije bio u funkciji leprozorija.⁸⁴ Vjerojatnije je ipak da se radilo o tome da hospital sv. Antuna jednostavno nestaje, a hospital sv. Petra ima drugu funkciju.

Najzanimljiviji hospital i onaj o kojemu je sačuvano najviše podataka jest onaj gradski posvećen sv. Mariji.⁸⁵ Prvi je spomen iz 1429. godine kada se spominje zemljište hospitala u gradskome polju smješteno blizu potoka i brda zvanoga Cernjak (*Zernyak*).⁸⁶ U historiografiji se mnogo raspravljalo o lokaciji toga hospitala – počevši od Barléa koji je smatrao da se hospital nalazio nedaleko od Kamenitih vrata, blizu gradskih zidina, preko Thallera koji ga locira u jugozapadni dio grada te tvrdi da se poslije 1440. godine nalazio izvan zidina⁸⁷ do Nade Klaić koja ga locira, zbog dokumenta u kojemu se spominje obnova stare zgrade hospitala, na ugao Markova trga, jugoistočni dio pete insule, a to mišljenje podržava i Vladimir Bedenko koji hospital поблиže locira na njegovu zapadnu stranu.⁸⁸ Bedenko također drži da je od

⁸⁰ MHEZ 1, 36-39. Isti se prijelaz u ispravama iz 1404. i 1405. godine jasno navodi kao nekadašnji prijelaz gubavaca, na čijem se mjestu tada nalazila luka (*portus olim vocabatur transitus leprosorum*). MHEZ 5, 213-214, 242-244.

⁸¹ Kažotić, *Rasprava o praznovjerjima*, 57; Šanjek, „Život i djelovanje bl. Augustina Kažotića“, 13.

⁸² MHEZ 6, 358-360.

⁸³ MHCZ 12, 404-406. U trenutku kada hospital dobiva ime sv. Petra više nije predmet ove rasprave jer kronološki premašuje okvire ovoga rada, ali je potrebno naglasiti da je hospital u 19. stoljeću pretvoren u sirotište, ali u srednjemu vijeku nema govora o takvoj djelatnosti.

⁸⁴ Bazala, „Povijest zagrebačkih bolnica“, II. dio, 41-45.

⁸⁵ Više o hospitalu sv. Marije vidi: Bazala, „Povijest zagrebačkih bolnica“, I. dio, 153-157; Thaller, „Zagrebački hospitali“, 315-318; Barlé, „O zdravstvu staroga Zagreb“, br. 5, 163-164; N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 295.

⁸⁶ MHCZ 9, 171.

⁸⁷ Barlé, „O zdravstvu staroga Zagreba“, br. 5, 164; Thaller, „Zagrebački hospitali“, 317.

⁸⁸ N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 295; Vladimir Bedenko, „Društvo i prostor srednjovjekovnog Gradeca“, u: *Zagrebački Gradec*, 48; Belicza, „Zdravstvene prilike i zdravstvena zaštita u Gradecu do 16. stoljeća“, 147.

četdesetih godina 15. stoljeća ondje bila kapela hospitala.⁸⁹ S početka 16. stoljeća dolazimo do zanimljivoga podatka – godine 1508. hospital sv. Marije navodi se pod titularom *Marie Anunciate*, što bi značilo da mu je god bio 25. ožujka.

Smatra se da se financiranje te ubožnice obavljalo potporom gradske blagajne, novčanom potporom obrtničkih zadruga te oporučnim zapisima i milodarima.⁹⁰ To potvrđuje i slučaj iz izvora gdje se spominje pronevjera nekih legata koji su pripadali hospitalu. Slučaj je zanimljiviji tim više jer se 1431. godine spore nasljednici uglednoga gradečkog građanina Andrije Šafara, točnije njegov brat Pero, koji je naslijedio neriješene sporove s hospitalom.⁹¹ U prvome sporu upravitelj hospitala Martin Tomin optuživao je Andriju da je prisvojio proso gradečkoga hospitala, a u drugome su slučaju izvršitelji oporuke pokojnoga Ivana optuživali Andriju da nije hospitalu uplatio dva florena koja mu je Ivan ostavio da ih uplati za spas njegove duše. Andrijin brat Pero branio se tako da je rekao da proso nije našao niti koristio,⁹² a u drugome je slučaju dva navedena florena morao isplatiti upravitelju hospitala Martinu jer su tužitelji našli potvrdu o primljenome novcu.⁹³ Odlučeno je da Jelena, supruga pokojnoga Ivana, treba Peri dati jedan floren.⁹⁴ Navedeni slučajevi ne ocrtavaju Šafare u najboljemu svjetlu, ali četdesetih godina 15. stoljeća saznajemo za pozitivnu vezu jednoga Šafara i gradskoga hospitala. Tako je Jakov Šafar darovao neku zemlju kod crkve sv. Jakova magistru gradečkoga hospitala Antunu uz uvjet da potonji održi trideset misa za spas i otkupljenje njegove duše.⁹⁵

Uz hospital sv. Marije vezan je i specifičan i zanimljiv slučaj da je na njegovu čelu kao upraviteljica bila i žena po imenu Margareta. Naime, za nju saznajemo iz slučaja u kojemu se navodi da ju je ubio neki Mihovil, imovina kojega je potom prodana nakon njegova bijega iz grada.⁹⁶ Još jedna zanimljiva osoba na čelu gradskoga hospitala bio je magistar Klement za kojega godine 1480. saznajemo iz dokumenta o prodaji nekoga vinograda s vrtom koji se nalazio kod gradskoga zida

⁸⁹ Bedenko, „Društvo i prostor“, 42. Vidi i: Vladimir Bedenko, *Zagrebački Gradec: kuća i grad u srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1989., 101-102. Zanimljivo je spomenuti kako je Biserka Belicza utvrdila da se *xenodochium* ili *hospital* koji je bio posvećen Mariji Djevici nalazio na mjestu Radićeve broj 30 te da se u njegovu sastavu nalazila kapela Majke Božje bez grijeha začete, ali tek od 18. stoljeća (Belicza, „Obilježja zdravstvenih prilika i zdravstvene zaštite u Gradecu od sredine 18. do sredine 19. stoljeća“, 231).

⁹⁰ Baloban, „Župa sv. Marka“, 134.

⁹¹ O sporu 1431. godine vidi: MHCZ 6, 138-139, 189-190. O obitelji Šafar i njihovu djelovanju na zagrebačkome Gradecu napisao je detaljnu studiju Bruno Škreblin („Obitelj Šafar – iz života jedne njemačke obitelji na srednjovjekovnom Gradecu“, *DG Jahrbuch* 16 (2009.): 83-100). O djelatnosti Andrije Šafara, kao i o daljnjim sporovima s gradečkim hospitalom vidi posebice: 90-91. Navodi i mogućnost da je Andrija Šafar bio upravitelj gradečkog hospitala, ugledne funkcije koju su obavljali i drugi gradečki suci (MHCZ 6, 138).

⁹² MHCZ 6, 189.

⁹³ MHCZ 6, 190.

⁹⁴ MHCZ 6, 191.

⁹⁵ MHCZ 10, 30.

⁹⁶ O raznolikoj aktivnosti žena na Gradecu vidi: M. Karbić, „Nije, naime, njezina duša“, 62. Vidi N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 295. Međutim, potrebno je ovdje spomenuti i kako je supruga magistra hospitala trgovala suknom (MHCZ 13, 45). Vidi i: M. Karbić, „Nije, naime, njezina duša“, 63.

izvan Mesarskih vrata.⁹⁷ Osim toga, Klement je bio poznat i zbog slučaja svoje rođakinje Jelice, koja je zatvorena i osuđena dok je bila trudna, ali je pomilovana radi dobrobiti djeteta.⁹⁸ Klement je bio vrlo zanimljiv i zato što se zalagao za razne druge ljude koji su pripadali društvenoj margini – zasigurno je najzanimljiviji slučaj da je njegovim posredstvom dopušten povratak ženi koja je zbog svojih djela bila izgnana iz grada.⁹⁹

U hospitalu je svoju ulogu obavljao i svećenik. U izvorima nije ostala zabilježena duhovna briga svećenika, ali iz dokumenta iz 1480. godine saznajemo za svećenika, prebendara Stjepana, koji je također bio jedan od upravitelja hospitala sv. Marije.¹⁰⁰ Josip Baloban čak smatra da je hospitalom Blažene Djevice Marije upravljao poseban svećenik (*rector hospitalis*)¹⁰¹ te da su upravo duhovne osobe bile nositelji glavnih funkcija ustanove.¹⁰²

Znamo da su posjedi ono što je hospitale održavalo na životu. Za razne vrste posjeda koje je hospital imao u gradu posebice nam je zanimljiva druga polovica 15. stoljeća kada se oni često spominju. Iz 1471. godine imamo tako spomen sjenokoše koju je sudac Martin oporučno ostavio oltaru sv. Nikole u kapelici hospitala sv. Marije te se tada ona prodaje za četiri penze denara.¹⁰³ Spominju se i oranice koje je hospital posjedovao u gradečkome polju,¹⁰⁴ ali i vinograd.¹⁰⁵ Ovdje je zanimljivo istaknuti da za jednu od tih oranica možemo pretpostaviti da se najvjerojatnije nalazila na području današnjega Novog Zagreba jer se u izvoru navodi pod terminom *Zygeth* ili Otok.¹⁰⁶ Gradski hospital sv. Marije posjedovao

⁹⁷ MHCZ 11, 42.

⁹⁸ MHCZ 7, 308. Vidi i: M. Karbić, „Nezakonita djeca“, 84.

⁹⁹ MHCZ 7, 353.

¹⁰⁰ MHCZ 11, 43-44.

¹⁰¹ Iako ne pripada u uže kronološke okvire ovoga rada, zanimljivo je istaknuti da je ostala sačuvana prisega upravitelja hospitala, doduše tek iz 17. stoljeća, ali se može pretpostaviti da su sličnu prisegu polagali i raniji upravitelji. Prisega glasi: *Jaz N. N. prisežem na živoga Boga, Devicu Mariju i vse svete Božje, da ja na vse cirkveno imanje, marho, blago i ostala dugovanja (da ja na vsa spitalska imanja i ostala dugovanja), koja gode moje časti budu dostojala malo ali veliko, marljivo i verno pasku nositi, i polag moje prave kerščanske consciencie skerbiti, dohodke navadne pravično priemati, i takojše pravično i verno na potreboču (spitalsko) cirkveno trošiti. Tako etc.* (MHCZ 18, 10). Zasigurno su takvu prisega polagali 1696. godine prior Juraj Škrnjug i Petar Nemanić kao upravitelji hospitala, koji su postavljeni za upravitelje kako bi ponovno uredili stanje u njemu. Navodi se da su siromasi u hospitalu bili bez hrane, unatoč tome što je sama ustanova posjedovala mnoge zemlje te su ih upravitelji trebali osposobiti za proizvodnju (MHCZ 18, 333), što su 1700. godine i uspjeli, tj. proširili su proizvodnju s dva jugera na sedam (MHCZ 18, 356). Navedeni slučajevi prelaze srednjovjekovne okvire ovoga rada, ali se ipak kratko donose jer takve podatke nemamo za ranije razdoblje. Više o funkcijama i prisegama službenika općine u 17. stoljeću vidi: Dobronić, *Slobodni i kraljevski grad*, 94. Općenito više o djelatnosti hospitala u razdoblju od 17. do 19. stoljeća vidi: Bazala, „Povijest zagrebačkih bolnica“, I. dio, 154-157.

¹⁰² Baloban, „Župa sv. Marka“, 134.

¹⁰³ MHCZ 11, 3.

¹⁰⁴ MHCZ 11, 53-54, 90.

¹⁰⁵ MHCZ 11, 77.

¹⁰⁶ MHCZ 11, 108.

je i sjenokošu na posjedu općine.¹⁰⁷ Uz to što se sam izdržavao iz posjeda, općina je u 16. stoljeću djelomično sufinancirala rad hospitala. Tako se u Knjizi rashoda i prihoda navodi da je općina u nekoliko navrata darovala hospitalu i siromasima u njemu drva za grijanje.¹⁰⁸

* * *

Zanimljivi za temu urbanih siromaha kasnosrednjovjekovnoga Zagreba su i slučajevi „stvarnih siromaha“ koji su nam poznati poimence iz izvora. Radi se samo o nekoliko slučajeva u razdoblju od sredine 15. do sredine 16. stoljeća. Prvi od njih je *mendicus* Matija, koji se spominje 1451. godine kada se vodio spor između njega i njegova zeta Barnabe Blaževog iz Mlake. Matija ga je ranio, a budući da je zločin priznao, kažnjen je samo novčanom kaznom. Ona se trebala raspodijeliti žrtvi i gradečkoj općini, a trebali su se podmiriti i troškovi liječenja.¹⁰⁹ Ovaj slučaj odražava činjenicu da su prosjake barem djelomično smatrali dijelom svoje zajednice.¹¹⁰ Prosjak Matija imao je obitelj, točnije kćer – čim se spominje zet Barnaba, koji je, štoviše, bio i pripadnik turopoljske plemićke zajednice. Ne znamo doduše je li taj novac i isplatio, ali je očigledno da ga zajednica i nije smatrala toliko siromašnim – iako ga naziva prosjakom – jer ga globi kaznom. Moguće je također da je Matija jednostavno bio čovjek čiji se materijalni položaj toliko pogoršao da je jednostavno spao na „prosjacki štap“. Sljedeći slučaj gdje poimence saznajemo za sudbinu prosjaka je s početka 16. stoljeća (točnije iz 1501. godine) kada se na sudu spore prosjak Čehko i Petar de Osel. Čehko je optužio Petra da mu je ukrao četrnaest zlatnih florena. Mučenjem su nastojali izvući istinu iz Petra koji je tvrdio da ništa nije ukrao osim stare tunike i nekakvih čavala za potkivanje konja. Iako nije ukrao novac (četrnaest florena svota je koju prosjak vjerojatno nikada nije vidio u svome životu), otuđio je već i ovako siromašnome prosjaku staru tuniku i čavle za potkivanje konja, što je možda bilo i gore. Zaključak je bio da bi se Petra zbog toga čina trebalo protjerati šibama iz grada, ali su ga ipak pomilovali.¹¹¹ Sredinom 16. stoljeća dogodio se još jedan spor u kojemu su glavnu riječ

¹⁰⁷ MHCZ 11, 114.

¹⁰⁸ Vidi npr. MHCZ 13, 37, 47, 53, 63.

¹⁰⁹ MHCZ 7, 26. O Barnabi u kontekstu kriminalne aktivnosti stanovnika Gradeca vidi: Marija Filipović, „Zločin u kasnom srednjem vijeku. Sudski kriminalni spisi Gradeca 1450.-1455.“, *Lucius. Zbornik radova društva studenata povijesti Hrvatskih studija*, „Ivan Lučić-Lucius“ 5 (2006.) 8-9: 78. O načinu na koji je isti Barnaba bio integriran u gradečku zajednicu vidi: Marija Karbić, „*Proximi et consanguinei*“. Prilog poznavanju značenja rodbinskih veza u gradskim naseljima međurječja Save i Drave tijekom srednjega vijeka“ u: *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, Zagreb: FF Press, 2005., 258.

¹¹⁰ Takav stav podudara se sa spoznajama iz literature. Michel Mollat navodi kako su prosjaci, za razliku od skitnica, bili tolerirani, a suvremenici su ih se bojali zbog toga što nisu bili posve ukorijenjeni u društvo (*The Poor in the Middle Ages*, 247). Geremek pak ističe da su prosjaci bili prihvaćeni u društvu jer su ostalima dopuštali da iskažu milosrđe prema njima davanjem milodara, a promjenu u ponašanju prema njima donijela su povremena ili stalna osiromašenja (Geremek, „The Marginal Man“, 369).

¹¹¹ MHCZ 8, 135. Pomilovanje nakon presude bila je česta praksa gradečkoga sudstva pa ne čudi da su pokazali milost i u Petrovu slučaju jer je kazna ipak bila malo pretjerana.

imali siromah i njegova tunika. Ovaj put siromah nije poznat po imenu nego se samo navodi da mu je čizmar Martin oteo tuniku. „Imajući na umu čistu pravdu, čizmara Martina se treba slomiti na točku jer je nekom siromahu u noćno vrijeme oteo tuniku u svojoj kući.“¹¹² Zbog svojega čina osuđen je na smrt mučenjem, ali ponovno u izvorima nemamo zapis je li kazna izvršena. Vjerojatno nije jer, kako su mnogi slučajevi pokazali, gradečko sudstvo često je pokazivalo milost prema osuđenicima. Ipak, oštrina kazne pokazuje da se zločin prema slabim članovima društva smatra izuzetno ozbiljnim.

* * *

Prije zaključivanja ovoga razmatranja potrebno je još naglasiti da je gradska zajednica kasnosrednjovjekovnoga Zagreba bila svjesna da je siromaštvo društveni problem koji može poslužiti kao isprika prilikom prepiske s vladarima o stanju njihovih zidina,¹¹³ ubiranju kraljevskoga poreza,¹¹⁴ sukobima oko prava na trgovanje između civilnoga i biskupskoga dijela grada,¹¹⁵ strahovima od Osmanlija i oskudice u gradu,¹¹⁶ zaraznim bolestima¹¹⁷ ili požarima.¹¹⁸ Sve te katastrofe utjeca-

¹¹² MHCZ 14, 112.

¹¹³ Zidine su štitile grad i gradsko društvo od vanjskih problema pa je mnogo sredstava uloženo u njihovu gradnju i održavanje. U literaturi je navedeno da je bilo važno održavati utvrde u dobrome stanju kako zbog neprijatelja, tako i zbog prevencije zaraznih bolesti. O problemima oko utvrde pisala je Lelja Dobronić (*Slobodni i kraljevski grad*, 23-24), ali i Neven Budak („Gradec u kasnom srednjem vijeku“, 85-90), koji se bavio postupnim osiromašenjem zajednice zbog raznih neprilika tijekom 15. stoljeća, što povezuje s odlaskom bogatih talijanskih trgovaca iz grada te porastom osmanlijske opasnosti.

¹¹⁴ Kralj Matijaš Korvin, posredstvom Ivaniša Korvina, odobrio je gradu i dio prihoda od ubiranja tridesetnice jer je smatrao kako je grad ruševan i opustošen. MHCZ 3, 11; Dobronić, *Slobodni i kraljevski grad*, 23.

¹¹⁵ Kao razlog osiromašenja cijele zajednice često se navodio problem trgovine i konkurencije između Gradeca i Kaptola, civilnoga i biskupskoga dijela Zagreba. Pri tome se u Gradecu kao glavni krivac navodila politika Kaptola, koji je navodno raznim pogodnostima u svoje dućane mamio trgovce (Budak, „Gradec u kasnom srednjem vijeku“, 88). Takvi su navodi bili uzrokom dugotrajnoga sukoba između civilnoga i crkvenoga dijela Zagreba, a svoja su svjedočanstva o tim problemima u različitim parnicama iznosile brojne osobe (vidi npr.: MHCZ 12, 138).

¹¹⁶ Posebnu je važnost imao strah od Osmanlija, koji je u tome razdoblju bio izrazito naglašen – kralj Matijaš obaviješten je da je utvrda u lošem stanju, zbog oskudice, dugotrajne kuge i navale Osmanlija te da je zid napukao i urušio se, a da ga grad zbog siromaštva ne može sâm obnoviti pa je naredio županiji da sudjeluje u obnovi utvrde (MHCZ 2, 367). U još nekoliko navrata kralj im je dao sredstva za obnovu zidina jer je suosjećao sa siromaštvom i oskudicom (MHCZ 3, 39; Dobronić, *Slobodni i kraljevski grad*, 23). Situacija je bila jednaka i tijekom 16. stoljeća kada im je kralj također pomagao oko utvrđivanja zbog zapuštenosti i oskudice u gradu (MHCZ 3, 115, 246, 234, 246; Dobronić, *Slobodni i kraljevski grad*, 24). Koliko je situacija doživljavana kao teška, govori i pismo koje je kralj 1544. godine poslao banu Nikoli Zrinskome, koji je i sâm ponekad živio u svojoj palači u gradu, a u kojemu ga potiče da poštedi građane od davanja posebnih poreza jer nisu, zbog siromaštva, u mogućnosti plaćati, a on ih treba uzeti u svoju zaštitu (MHCZ 12, 252; Dobronić, *Slobodni i kraljevski grad*, 80).

¹¹⁷ Problem je bila i kuga koja je pogodila grad tri puta – 1468., 1475. i 1544. godine, a krajem 16. stoljeća općina piše kralju Rudolfu o 125 napuštenih gradskih fundusa (MHCZ 16, 12; Budak, „Gradec u kasnom srednjem vijeku“, 89).

¹¹⁸ Veliki požar zahvatio je Zagreb u razdoblju ranoga novog vijeka pa se ovdje samo donose uputnice na njegovo spominjanje u izvorima i literaturi: MHCZ 18, 146, 237; Dobronić, *Slobodni i kraljevski grad*, 56-57.

le su na osiromašenje cijele zajednice, stvarno ili fiktivno, na koje se ona pozivala kako bi izbjegla razna davanja, ali mnogo govori i o onovremenome korištenju termina „siromašan“.

* * *

Ovaj prikaz problema gradskih siromaha pokazuje da su oni bili sveprisutni u svakodnevnome životu Zagreba. Postavlja se pitanje jesu li dominirali pokušaji njihove integracije u zajednicu ili marginalizacija. U prilog marginalizaciji govori činjenica da su siromasi bili isključeni iz svega što se odnosilo na odlučivanje u gradu, ali u tome aspektu zapravo nisu bili ništa drugačiji od velike većine stanovnika grada. Smatram da više navedenih primjera govori u prilog tome da su oni bili dio zagrebačke zajednice, posebice slučajevi stvarnih siromaha za koje je gradsko stanovništvo pokazivalo dosta sluha. Sućut je bila i očekivana od pripadnika zajednice jer su na slučajevima svojih susjeda ili bližnjih mogli vidjeti da je lagano upasti u bijedu i izgubiti svoj ekonomski i društveni položaj. Zato se, ali i zbog kršćanskoga osjećaja milosrđa, očekivala solidarnost. Sustavno pomaganje milodarima, koje su gradske vlasti dijelile siromasima u gradskim hospitalima, također svjedoči o razini brige čitave zajednice. U svakome slučaju odražavaju temeljna načela srednjovjekovnoga socijalnog kršćanstva.

The poor of late-medieval Zagreb

Suzana Miljan
Department of Historical Research
Institute of Historical and Social Sciences
Croatian Academy of Sciences and Arts
Strossmayerov trg 2
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: smiljan@hazu.hr

Summary

In this article the author focuses on the urban poor in late medieval Zagreb. First, the introduction examines factors that influenced the definition of poverty and briefly overviews primary and secondary sources. The wide spectrum of people perceived as poor in the primary sources complies with the model proposed by Michel Mollat through the analysis of terminology of European sources and practices. The central part examines integration and marginalization of the poor. The problem can be perceived at several levels. First, the poor were mentioned in the *Zlatna bula* ('Golden Bull') of King Bela IV in the part that explains regulations concerning *ius testamentaria*. Second, the poor are observed through the functioning of charitable donations in testaments but also through charitable donations given by town council. Certain Zagreb paupers were mentioned by their given names. This shows that, while some among the poor were integrated into urban community at the same time they were professional beggars belonging to the marginal part of that community. The fourth level is poverty of the entire community, which was declared in various correspondences between the king and the council of Zagreb. There were several hospitals in the area of Zagreb (both civil and bishop's parts) of which three were general ones and one a leper house outside of the town. In conclusion, poverty in Zagreb reflects relativity of the notion of 'being poor' and 'being perceived as poor' by others.

Keywords: Zagreb, the Middle Ages, social history, marginal groups, poverty